

MIŁOSZ WALERZAK, ANNA WALERZAK, DARIUSZ ŚWIERK, MICHAŁ KRZYŻANIAK,
PIOTR URBAŃSKI

Katedra Terenów Zieleni i Architektury Krajobrazu
Uniwersytet Przyrodniczy w Poznaniu

ASPEKTY KOMPOZYCJI ORAZ KONCEPCJA REWALORYZACJI FRAGMENTU ZESPOŁU PAŁACOWO-PARKOWEGO W GORZYNIU

COMPOSITIONAL ASPECTS AND A CONCEPT OF REVALORISATION
OF A FRAGMENT OF THE PALACE AND PARK COMPLEX IN GORZYŃ

Streszczenie. Zespół pałacowo-parkowy w Gorzynie (woj. wielkopolskie) charakteryzuje się naturalistycznym założeniem parkowym z początków XIX wieku, usytuowanym na skarpach nad Jeziorem Gorzyńskim. Celem pracy było sporządzenie koncepcji rewaloryzacji fragmentu zabytkowego założenia pałacowo-parkowego w skali 1 : 500. Opracowanie projektowe było poprzedzone badaniami terenowymi i analizami obiektu. Sformułowano również wytyczne konserwatorskie w celu natychmiastowego zabezpieczenia zabytkowego obiektu. W proponowanej koncepcji rewaloryzacji zabytkowego zespołu pałacowo-parkowego w Gorzynie teren podzielono na pięć stref o zróżnicowanym programie i funkcjach. Pierwsza strefa – wjazdowa – obejmuje obszar projektowanego parkingu, głównej bramy i alei prowadzącej do rezydencji. Druga strefa – reprezentacyjna – to dwa odtworzone podjazdy przed pałacem i dworem wraz z ozdobnymi formami kwiatnikowymi. Trzecia strefa – rekreacyjna – to część wysoczyzny skarpy przy pałacu i dworze (od strony elewacji ogrodowych). Czwarta strefa – spacerowo-wypoczynkowa – to stok skarpy z układem dróg spacerowych, ławek wypoczynkowych oraz zrekonstruowanym pawilonem widokowym. Piąta strefa to teren plaży i brzeg jeziora z odtworzoną miniprzystanią dla łódek.

Słowa kluczowe: rewaloryzacja, analiza kompozycji przestrzennej, dendrochronologia, powiązania widokowe, krajobraz kulturowy Wielkopolski

Wstęp

Gorzyn jest wsią sołecką, jednak dawniej nosił nazwę miejscowości dworskiej. Obszar ten, w XI–XIII wieku zlokalizowany na starych ziemiach piastowskich, w czasie

uwłaszczenia należał do znacznych rodów, m.in. Nałęczów oraz Leszcyców. Z czasem na tym terenie osiedlił się ród Gorzeńskich, który swe nazwisko przyjął od nazwy siedziby (Sokołowska, 1986). Pierwsze wzmianki o osadzie znanej jako Gorziny pochodzą z 1415 roku.

W XVI wieku Gorziny nie był dużą miejscowością i obejmował dziewięć łanów oraz młyn, a pod koniec wieku, na skarpie przy jeziorze, zbudowano dwór rycerski (Szczepańska-Hatzke, 2008).

W 1773 roku, w czasie pierwszego rozbioru Polski, Gorziny znalazł się na terenie zaboru pruskiego. Wówczas właścicielem posiadłości gorzyńskich była rodzina von Sydowów.

Z początkiem XIX wieku dobra gorzyńskie liczyły już 18 domów. W 1801 roku posiadłość przejął po ojcu August Anton Hans von Harlem. Przypuszczalnie z jego inicjatywy powstał przy rezydencji pierwszy park (nie ma, niestety, informacji, czy przy wcześniejszym dworze rycerskim istniało założenie ogrodowe). Po jego śmierci prawa do całego majątku nabył wnuk – Ernst von Willich, syn jego córki i Friedricha von Willicha (Szczepańska-Hatzke, 2008).

W XIX wieku nad jeziorem, w niewielkim wówczas parku, wybudowano neoklasycystyczny parterowy pałac, któremu od południa towarzyszył zespół budynków gospodarczych. Rezydencja była usytuowana w bliskim sąsiedztwie starego, rycerskiego dworu, którego elewacje w tamtym czasie zdobiły misterne konstrukcje szachulcowe. Nowy pałac został pod koniec XIX wieku rozbudowany do potężnej, dwukondygnacyjnej rezydencji z kolumnowym portykiem w wielkim porządku (rys. 1).

Rys. 1. Pałac w Gorzynie – widok od strony podjazdu. Stan z 2014 roku
Fig. 1. Palace in Gorziny – a view from the driveway in 2014

W 1908 roku dobra gorzyńskie obejmowały obszar 932,3 ha, w tym 55 gospodarstw. Na rozwój posiadłości niewątpliwym wpływ miało uruchomienie pobliskiej linii kolejowej. W 1920 roku, po zakończeniu I wojny światowej, Gorzyna ponownie znalazł się w granicach Polski.

Gorzyna stanowił własność niemieckiego rodu Willichów aż do końca II wojny światowej, majątek liczył wówczas 22 gospodarstwa o łącznej powierzchni 915 ha (Szczepańska-Hatzke, 2008).

Ostatnim spadkobiercą dóbr w Gorzynie był Siegmund von Willich, który w 1945 roku zginął w szeregach Volkssturmu (Sokołowska, 1986).

Po II wojnie światowej folwark gorzyński stał się własnością Rolniczego Zakładu Doświadczalnego Wyższej Szkoły Rolniczej¹, dziś Uniwersytetu Przyrodniczego w Poznaniu. Obecnie gospodarstwo rolnicze jest w dzierżawie osób prywatnych.

Zarys historii parku

Historia kompozycji parkowej w Gorzynie jest ściśle związana z kolejnymi właścicielami majątku i z budową rezydencji. Dwór rycerski, usytuowany na skarpie nad jeziorem, istniał już w połowie XVI wieku – za panowania Gorzeńskich. Na usytuowanie pierwszej rezydencji niewątpliwie miał wpływ malowniczy krajobraz i silnie zróżnicowany teren (Sokołowska, 1986).

Inicjatorem nowej rezydencji i utworzenia parku w Gorzynie był prawdopodobnie August Anton Hans von Harlem, który otrzymał majątek w spadku po ojcu (w 1801 r.). Początkowo skromny, naturalistyczny układ parkowy z czasem powiększył swój zasięg o tereny wokół jeziora.

W 1858 roku kolejny właściciel, Ernst von Willich, rozpoczął rozbudowę rezydencji poprzez nadbudowę piętra i zaakcentowanie głównej fasady potężnym portykiem wspartym na czterech kolumnach. Architrav portyku zdobiony był fryzem z antycznym ornamentem meandrującej fali, powyżej w trójkątnym tympanonie znajdowała się płaskorzeźba z herbem (Libicki i Libicki, 2003). Poprzez rozbudowę całkowicie zmieniono kubaturę budynku, który stał się wyraźną dominantą w układzie kompozycji. Ponadto obiekt stał się wyraźnie dostrzegalny od strony jeziora i z przeciwnych jego brzegów.

W połowie XIX wieku, jak przedstawia historyczna rycina autorstwa Aleksandra Dunckera², przed rezydencją znajdował się owalny podjazd z naturalistycznymi grupami drzew i krzewów. Na rycinie można dostrzec również fragmenty regularnych kwietników oraz postumenty dla rzeźb lub waz. W parku znajdowało się źródło, które zasilalo niewielki staw. Połączony był on niewielkim kanałem, nad którym przebiegał mostek z żelaznymi barierkami, z Jeziorem Gorzyńskim (Sokołowska, 1986).

¹Nazwa Wyższa Szkoła Rolnicza funkcjonowała w latach 1951–1972. Następnie uczelnię przemianowano na Akademię Rolniczą, a w 1996 roku – na Akademię Rolniczą im. Augusta Cieszkowskiego. Od 2008 roku funkcjonuje nowa nazwa: Uniwersytet Przyrodniczy w Poznaniu.

²Litografia dostępna w wersji cyfrowej: www.zlb.de/digitalesammlungen/SammlungDuncker/16/903%20Gorzyn.pdf

Od strony jeziora elewację nowej rezydencji akcentował dwukondygnacyjny taras, z którego rozpościerały się dalekie widoki na jezioro, wyspy i okolice. Taras zdobiły balustrady z wazami i sezonowymi kwiatnikami. Na skarpie znajdował się pawilon, być może o funkcji wypoczynkowo-widokowej, a tuż obok, u jego podnóża, niewielka przystań (Szczepańska-Hatzke, 2008).

W części krajobrazowej parku drogi prowadzone były swobodnie, a wzdłuż nich ustawiono ławki i ozdobne wazy wykonane z piaskowca. Ścieżki łączyły ze sobą najodleglejsze części założenia parkowego i prowadziły do cmentarza rodowego rodziny Willichów. W latach trzydziestych XX wieku park był miejscem zadbanym i niezwykle urokliwym, a sam Gorzyna nazywano wielkopolską Szwajcarią (Szczepańska-Hatzke, 2008).

W 1946 roku majątek gorzyński stał się częścią zakładu doświadczalnego Uniwersytetu Poznańskiego, który z czasem przejęła Wyższa Szkoła Rolnicza, aktualnie Uniwersytet Przyrodniczy w Poznaniu (Sokołowska, 1986).

Obiekt wymaga obecnie kompleksowej rewaloryzacji. Kompozycja parku nie jest już tak dobrze czytelna, chociaż przetrwały starodrzew jest w dobrej kondycji. Budynki pałacu i dworu wymagają gruntownego remontu.

Cel badań

Celem pracy było sporządzenie koncepcji rewaloryzacji fragmentu zabytkowego założenia pałacowo-parkowego w Gorzynie. Opracowanie projektowe było poprzedzone badaniami terenowymi i analizami obiektu, ponadto sformułowano wnioski i wytyczne konserwatorskie dla obiektu.

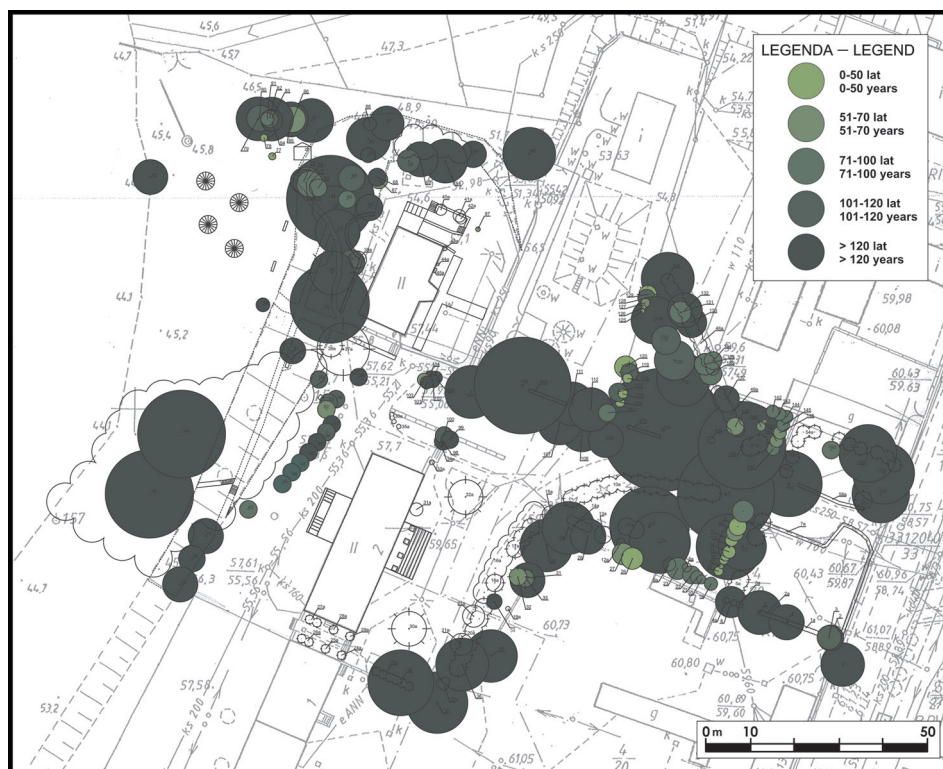
Materiał i metody

Obiektem, który był tematem badań terenowych, analiz i w efekcie rewaloryzacji, było założenie pałacowo-parkowe w Gorzynie, w gminie Międzyzichód w woj. wielkopolskim. Naturalistyczne założenie parkowe, usytuowane na skarpach i wysoczyźnie, miało swoją genezę w początkach XIX wieku.

W badaniach ogrodowych zastosowano dwie metody terenowe: analizę dendrochronologiczną struktury wiekowej (rys. 2) oraz analizę dendrochronologiczną składu gatunkowego (rys. 3) wykonane w skali 1 : 500. Materiałem wyjściowym do badań terenowych była inwentaryzacja (skala 1 : 500) sporządzona przez Magdalenę Jaroniec w 2014 roku (Jaroniec, 2014).

Na potrzeby opracowania koncepcji rewaloryzacji wykonano również szczegółowe analizy studialne: historyczną i materiałów archiwalnych, a także przekrojów historycznych (Majdecki, 1993), oraz analizę historycznych (rys. 5) i współczesnych powiązań widokowych i graficzną analizę kompozycji przestrzennej stanu istniejącego (Walerzak, 2012).

Analizę kompozycji przestrzennej (rys. 4) i powiązań widokowych wykonano na bazie współczesnej inwentaryzacji oraz wyników dendrochronologii. Wyznaczając historyczne powiązania widokowe (rys. 5), korzystano z mapy topograficznej 1 : 25 000 z 1934 roku z Archiwum Map Zachodniej Polski (Messtischblätter..., 1934).

Rys. 2. Analiza dendrochronologiczna – struktura wiekowa
Fig. 2. Dendrochronological analysis – the age structure

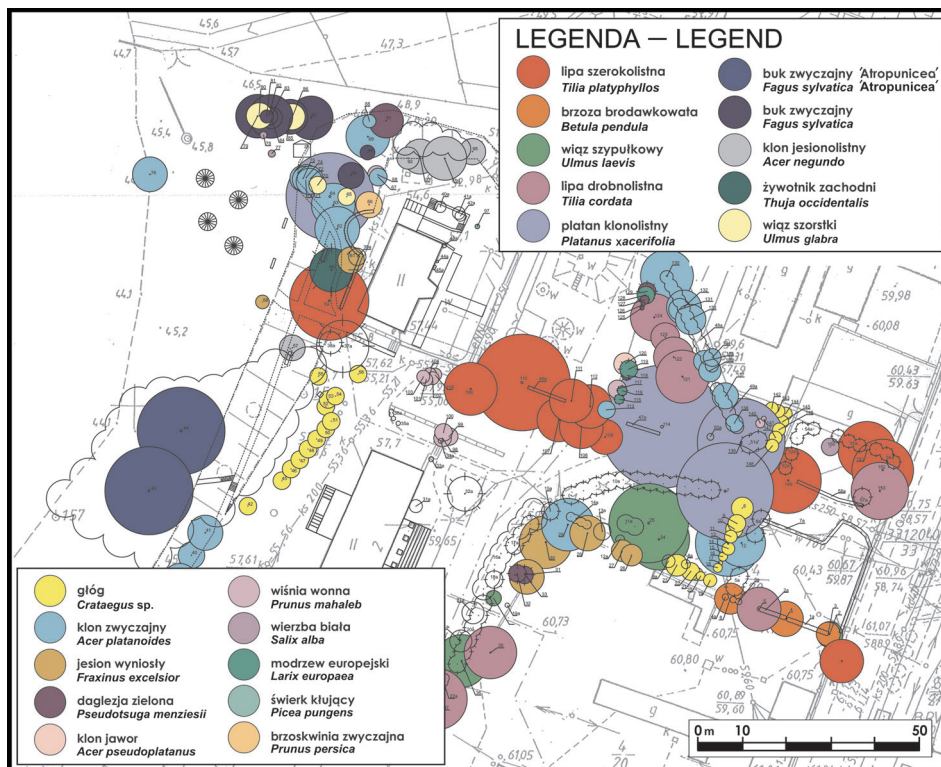
Powyższe analizy posłużyły do sformułowania wniosków i wytycznych do koncepcji rewaloryzacji fragmentu założenia pałacowo-parkowego w Gorzynie, wykonanej w skali 1 : 500 (rys. 6).

Wyniki

Na podstawie wyników badań terenowych i analiz sformułowano następujące wytyczne konserwatorskie dla zabytkowego obiektu pałacowo-parkowego w Gorzynie:

1. Zaleca się wykonanie prac porządkowych związanych z drzewostanem, dzięki którym zostaną wyeksponowane zabytkowe drzewa (grupa wiekowa powyżej 70 lat) oraz usunięte przypadkowe nasadzenia i samosiewy (rys. 2, 3, 4).

2. Należy przeprowadzić prace konserwacyjne elementów architektury: budynków, bram, ogrodzeń, murów oporowych, schodów. Sugeruje się odtworzenie historycznych elewacji dawnego dworu.

Rys. 3. Analiza dendrochronologiczna – struktura gatunkowa
Fig. 3. Dendrochronological analysis – the species structure

3. Należy przeprowadzić rewaloryzację układu drogowego z doбором odpowiednich materiałów, nawierzchni i elementów towarzyszących.

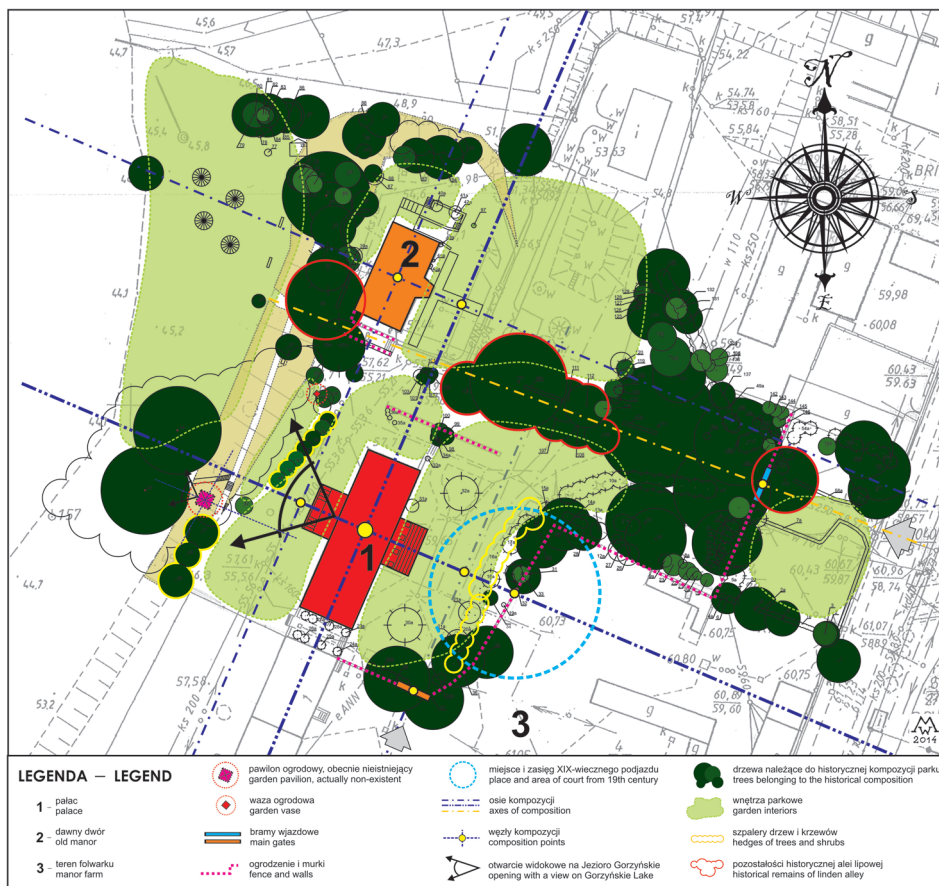
4. Należy przeprowadzić rewaloryzację układów i form roślinnych na terenie parku. Rewaloryzacja powinna dotyczyć takich elementów, jak: aleje, szpalery, grupy drzew i krzewów, solitery, kwietniki sezonowe, rabaty bylinowe, trawniki oraz runo parkowe. Dobór nowych gatunków roślin powinien być zgodny ze składem gatunkowym stosowanym w XIX-wiecznych parkach krajobrazowych.

5. Zaleca się odtworzenie podjazdu przed pałacem i dawnym dworem wraz z ozdobnymi formami kwietnikowymi.

6. Zaleca się uporządkowanie i zabezpieczenie skarp poprzez usunięcie samosiewów drzew i wprowadzenie niskiej roślinności krzewiastej zadarniającej i wiążącej stok skarpy.

7. Należy odtworzyć i uczynić dalekie powiązania widokowe z Jeziorem Gorzyńskim. Szczególnie dotyczy to widoków na wyspę i półwysp. Powinny być one czytelne zarówno z poziomu wysoczyzny skarpy i z terenu parku, jak i z okien i tarasów pałacu.

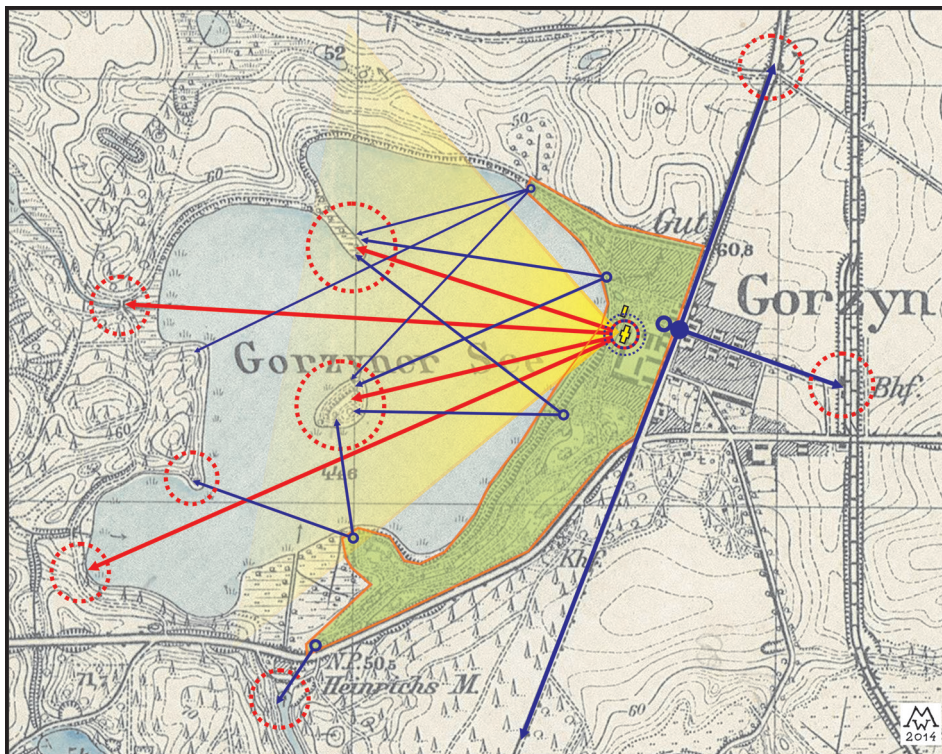
8. Zaleca się wprowadzenie tablic informacyjnych dotyczących historii obiektu.

Rys. 4. Analiza kompozycji przestrzennej fragmentu założenia pałacowo-parkowego w Gorzynie
Fig. 4. Analysis of the spatial composition of a fragment of the palace and park estate in Gorzów

W proponowanej koncepcji rewitalizacji zabytkowego zespołu pałacowo-parkowego w Gorzynie teren podzielono na pięć stref o zróżnicowanym programie i funkcjach (rys. 6). Pierwsza strefa – wjazdowa – obejmuje obszar projektowanego parkingu, głównej bramy i alei prowadzącej do rezydencji. Druga strefa – reprezentacyjna – to dwa odtworzone podjazdy przed pałacem i dworem wraz z ozdobnymi formami kwietnikowymi. Trzecia strefa – rekreacyjna – to część wysoczyzny skarpy przy pałacu i dworze (od strony elewacji ogrodowych). Czwarta strefa – spacerowo-wypoczynkowa – to stok skarpy z układem dróg spacerowych, ławek wypoczynkowych oraz zrekonstruowanym pawilonem widokowym. Piąta strefa to teren plaży i brzeg jeziora z odtworzoną miniprzystanią dla łódek.

W koncepcji rewitalizacji zaproponowano następujące rozwiązania i elementy programu:

Rys. 5. Analiza historycznych materiałów kartograficznych – analiza historycznych powiązań widokowych. Mapa topograficzna z 1934 roku z Archiwum Map Zachodniej Polski (Messtischblätter..., 1934)

Fig. 5. Analysis of historical cartographic materials – an analysis of historical scenic connections. A 1934 topographic map from Western Poland Map Archive (Messtischblätter..., 1934)

1. Na podstawie wstępnej waloryzacji drzewostanu – ucytelnienie i uzupełnienie grup i masywów drzew oraz krzewów z wyekspozowaniem cenniejszych, okazalszych egzemplarzy.

2. Odtworzenie układu dróg z częściową rewaloryzacją podjazdu przed pałacem. Zaproponowano również mniejszy podjazd przed dawnym dworem.

3. Odtworzenie ozdobnych form roślinnych charakterystycznych dla drugiej połowy i końca XIX wieku, takich jak: kwietniki kobiercowe, kosze kwiatowe oraz pienne formy krzewów ozdobnych. Dwa kwietniki kobiercowe zaproponowano na owalnych podjazdach przed pałacem i dworem, trzeci kwietnik w formie arabski usytuowano od strony elewacji ogrodowej na osi tarasu.

4. Uporządkowanie terenu wysoczyzny skarpy w otoczeniu pałacu i dworu oraz utworzenie rabat bylinowych i kwietników przy budynkach.

Rys. 6. Koncepcja rewaloryzacji fragmentu zabytkowego założenia pałacowo-parkowego w Gorzynie
Fig. 6. Concept of revalorisation of a fragment of the historical palace and park estate in Gorzyna

5. Odtworzenie historycznego pawilonu widokowego, niegdyś usytuowanego na stoku skarpy, oraz przystani dla łódek wiosłowych nad brzegiem jeziora. Ponadto proponuje się stworzenie układu drogowego łączącego pałacowy taras, pawilon oraz przystań.

6. W strefie wjazdowej (przed główną bramą) przewidziano parking na 10 samochodów osobowych.

Wnioski

1. Posiadłość, o rodowodzie sięgającym XVI wieku, nie zachowała żadnych elementów ogrodu regularnego.

2. Szczątkowo zachowane elementy kompozycji krajobrazowej parku pochodzą z połowy XIX i początków XX wieku.

3. Miejsca formalnie ważne (węzły kompozycji) to: pałac i dawny dwór, miejsce historycznego podjazdu, pałacowy taras widokowy, pawilon widokowy (aktualnie nieistniejący), brama wjazdowa. Miejsca te były silnie powiązane kompozycyjnie i widokowo zarówno ze sobą, jak i z dalekim krajobrazem.

4. Bardzo ważną rolę w kompozycji założenia pałacowo-parkowego odgrywały dalekie widoki w kierunku Jeziora Gorzyńskiego (głównie w kierunku zachodnim). Były to otwarcia i osie widokowe m.in. na: jezioro, wyspę i półwysep.

5. Liczne samosiewy i przekształcenia kompozycji z lat powojennych mocno zacieśniają i zniekształcają zabytkowy układ, jednak – w świetle przeprowadzonych badań i analiz – wydaje się, iż istnieje możliwość częściowego przywrócenia historycznego układu przestrzennego założenia.

6. Na podstawie analiz ikonograficznych materiałów historycznych zinterpretowano elementy przestrzenne historycznej kompozycji z końca XIX i początków XX wieku – są to m.in.: podjazd z owalnym gazonem, naturalistyczne grupy drzew i krzewów, ozdobne formy roślinne w otoczeniu dworu i pałacu (przypuszczalnie kobierce kwiatowe lub kosze kwiatowe), rabaty i kwietniki w otoczeniu tarasu, drobne formy rzeźbiarskie (wazy, postumenty) oraz pawilon widokowy i przystań, a także otwarcia widokowe na jezioro kulisowane drzewami.

7. W świetle przeprowadzonych badań i analiz można wnioskować, iż istnieje możliwość całkowitego przywrócenia pierwotnego układu przestrzennego kompozycji parkowej poprzez jego rewaloryzację według zaproponowanej koncepcji.

Literatura

- Jaroniec, M. (2014). Koncepcja rewaloryzacji otoczenia pałacu w zabytkowym parku w Gorzynie. Maszynopis. Praca magisterska. Poznań: Katedra Terenów Zieleni i Architektury Krajobrazu UP.
- Libicki, M., Libicki, P. (2003). Dwory i pałace wiejskie w Wielkopolsce. Poznań: Rebis.
- Majdecki, L. (1993). Ochrona i konserwacja zabytkowych założeń ogrodowych. Warszawa: PWN.
- Sokołowska, E. (1986). Projekt rewaloryzacji parku wiejskiego w Gorzynie. Maszynopis. Praca magisterska. Poznań: Katedra Terenów Zieleni AR.
- Szczepańska-Hatzke, K. (2008). Międzychodzianie i ich miasto. Fotograficzne wspomnienia z I połowy XX w. Międzychód: Drukarnia Międzychód.
- Walerzak, M. T. (2012). Analiza kompozycji przestrzennej i powiązań widokowych w procesie wartościowania historycznych układów ogrodowych na wybranych przykładach z terenu Polski. W: B. Szmygin (red.), *Wartościowanie w ochronie i konserwacji zabytków* (s. 233–242). Warszawa: Polski Komitet Narodowy ICOMOS.

Materiały źródłowe

- Messtischblätter – niemieckie mapy stolikowe założone w latach 1800–1892. Skala 1 : 25 000. (1934). Pozyskano z: <http://mapy.amzp.pl/>

COMPOSITIONAL ASPECTS AND A CONCEPT OF REVALORISATION OF A FRAGMENT OF THE PALACE AND PARK COMPLEX IN GORZYŃ

Summary. The palace and park complex in Gorzyń, Greater Poland Voivodeship, is characterised by a naturalist park estate established in the early 19th century and situated on the scarps on Gorzyńskie Lake. The aim of the study was to make a concept of revalorisation of a fragment of the historical palace and park estate with a scale of 1 : 500. The project development was preceded by field investigations and analyses of the estate. The conclusions were used to formulate the guidelines for conservation in order to secure the historical estate immediately. The suggested concept of revalorisation of the historical palace and park estate in Gorzyń divides the area into five zones with a diversified programme and functions. The first zone is the entrance. It encompasses the area of a planned car park, main gate and alley leading to the residence. The second zone is representative. It encompasses two reproduced driveways in front of the palace and manor with ornamental flowerbed forms. The third zone is recreational. It encompasses a part of the scarp eminence near the palace and manor (on the garden elevations side). The fourth zone is for walking and relaxation. It encompasses the scarp slope and a system of walkways, benches for relaxation and a reconstructed view pavilion. The fifth zone encompasses the beach and lakeshore with a reproduced small boat harbour.

Key words: revalorisation, spatial composition analysis, dendrochronology, scenic connections, cultural landscape of Greater Poland region

Adres do korespondencji – Corresponding address:

Miłosz Walerzak, Katedra Terenów Zieleni i Architektury Krajobrazu, Uniwersytet Przyrodniczy w Poznaniu, ul. Dąbrowskiego 159, 60-594 Poznań, Poland, e-mail: miloszwalerzak@op.pl

Zaakceptowano do opublikowania – Accepted for publication:

26.05.2015

Do cytowania – For citation:

*Walerzak, M., Walerzak, A., Świerk, D., Krzyżaniak, M., Urbański, P. (2016). Aspekty kompozycji oraz koncepcja rewaloryzacji fragmentu zespołu pałacowo-parkowego w Gorzynie. *Nauka Przyr. Technol.*, 10, 1, #1. DOI: 10.17306/J.NPT.2016.1.1*